

De pandheren van Stevoort in de zeventiende eeuw (1619-1671)

Rombout Nijssen

De familie de Libotton in de achttiende eeuw: *sich schryvende heere van Kleyn Stevord*

Sinds de bezitters van het zogenaamde laathof van Klein Stevoort uit de families de Groot en de Libotton zich in de tweede helft van de zeventiende eeuw en in de achttiende eeuw *heren van Klein Stevoort* gingen noemen, en het ook deden voorkomen alsof *Klein Stevoort* een geografisch duidelijk van Stevoort te onderscheiden grondgebied was, zijn er in de historiografie veel onduidelijkheid over het heerlijk statuut van het dorp en tegenstrijdigheden over de vraag wie er de heerlijke rechten uitoefende, binnengeslopen. Wijlen P.M. Reynders, die in 1879 zijn *Geschiedenis van Stevoort* publiceerde, nam de zienswijze van de familie de Libotton en hun opvolgers in het kasteel van Stevoort integraal en kritiekloos over, en bestendigde zo de opvatting dat er in Stevoort twee heerlijkheden zouden bestaan hebben: enerzijds Klein Stevoort, dat vanaf het begin van de zeventiende eeuw achtereenvolgens in het bezit was van de families de Rougrave (tot 1630), de Groot (1630-1701) en de Libotton (1701-1789), en anderzijds de rest van het dorp, dat hij dan maar Groot Stevoort noemde, en waarvan hij aannam dat het *volgens alle waarschijnlijkheid ... nooit uit de handen der graven van Loon geweest* is¹. De onduidelijkheid over het heerlijk statuut van Stevoort, gecreëerd door de families de Groot en de Libotton en bestendigd door Reynders, werkte in de geschiedschrijving over Stevoort tot in de vorige eeuw door².

Nadere analyse van de archieven van de schepenbank van Stevoort, van het laathof van Klein Stevoort en van de Leenzaal van Kuringen³ maakt echter duidelijk dat Klein Stevoort in feite niet meer was dan een uitgebreid goederencomplex, dat bestond uit een laathof dat goederen beheerde in Stevoort, maar ook onder meer

¹P.M. REYNDERS: *Geschiedenis der gemeente Stevoort*. - Hasselt, 1879, blz. 25-78.

²H. COPPENS: *Inventaris van het archief van de Leenzaal van Kuringen*. - Brussel, 1976, blz. 33; E. HOUTMAN: art. *Stevoort*, in *Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek*, II. - Brussel, 1980, blz. 1067-1068.

³Deze archieven kunnen geraadpleegd worden in het Rijksarchief te Hasselt.

in Berbroek, in Kuringen en in Schulen, uit een leenhof waarvan in 1630 27 lenen afhingen, en landerijen die in 1630 een oppervlakte van een tachtigtal bunders besloegen. De cijzen brachten de bezitter van het laathof jaarlijks 52 gulden en 10 stuivers en acht *kieckens in pluijmen* op die betaald moesten worden op één van de drie zondagen na de feestdag van Sint-Remigius (1 oktober), en 7 gulden en 10 stuivers en tachtig *cappuijnen* op Sint-Stevensdag (26 december). Het voornaamste onderdeel – in economisch opzicht – van het complex was de grond die niet in cijns uitgegeven was, maar die verpacht werd. Voorts bezat de eigenaar van het hof van Klein Stevoort in 1630 het recht op de visserij in een deel van de Grote en van de Kleine Herk in Stevoort en het recht om de bedienaar of rector van één van de zijkapellen in de kerk van Stevoort aan te stellen⁴. Het geheel bracht zijn eigenaars in de jaren '80 van de zeventiende eeuw jaarlijks een duizendtal guldens op⁵. Het goed kan vergeleken worden met bijvoorbeeld het laathof van Schoonbeek, dat evenals het goed van Klein Stevoort een leen was van de *Leenzaal van Kuringen*, en waaraan naast een laathof ook een *hof*, dat later tot een kasteel verbouwd werd, verbonden was⁶. Een heerlijkheid, in de zin van een aaneengesloten territorium waarbinnen de heer typische heerlijke rechten uitoefende, zoals het vervolgen van verdachten van misdrijven en het aanstellen van schepenen als rechters in de schepenbank, was Klein Stevoort echter niet.

In de verhefregisters van de Leenzaal van Kuringen werd het goed van Klein Stevoort achtereenvolgens *mansionem et curiam de Steijnvordt* (1484), het *huijs ende hoff van Stevort* (1515), het *huijs van Steijnvordt* (1527), *dat goedt van Stevordt* (1538), het *goedt genaemt Rougraeffsgoedt tot Stevordt* (1606) en het *goedt genaemt Cleijnen Stevordt* (1632) genoemd. In 1672, toen het goed op 12 juli door meier Pelenders van het laathof van Klein Stevoort verheven werd in naam van de weduwe van Adriaan de Groot, werd het complex voor het eerst de *heerlijckhijdt van Kleijnen Stevordt* genoemd. Toen vervolgens in 1701 Nicolaas de Libotton en in 1727 zijn zoon het goed in leen namen, noemden ook zij het complex een *heerlijckheid*⁷.

Voorals Nicolaas de Libotton (1701-1711) en zijn zoon Johannes Jozef de Libotton (1711-1789) probeerden onduidelijkheid en twijfel te zaaien omtrent hun vermeende heerlijke rechten in Stevoort. De jonge Johannes Jozef de Libotton werd hierin actief gesteund door zijn grootvader langs moederskant, de invloedrijke

⁴RAH, *Archief van het laathof van Klein Stevoort*, nr. 1.

⁵RAH, *Archief van de familie de Grootte*, nr. 5.

⁶R. NIJSSEN: *Het laathof van Schoonbeek te Bilzen*, in *Limburg–Het Oude Land van Loon*, 79 (2000), blz. 3-26.

⁷RAH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 916.

Hasseltse jurist Arnold Briers (° Hasselt, 1672, + Hasselt, 1753), die onder meer schepen in de schepenbank van Vliermaal was. Rechtsgeleerde tijdgenoten van de Libottons bekeken hun drukdoenerij met enig cynisme. Willem Borghs (° Kermt, 1717, + Hasselt, 1780) bijvoorbeeld, de president-schepen van de schepenbank van Vliermaal, en expert in het juridisch en bestuurlijk statuut van de dorpen in het graafschap Loon, verwoordde het omstreeks 1770 zo: *Tot Stevord bevind sich een groot adelyk leen, nu ter tyd toebehoorende den Heer de Libotton, sich schryvende uyt dien hoofde heere van Kleyn Stevord. Nochtans en kent men te Stevord geen groot noch ook geen kleyn Stevord, geheel Stevord is een en de selve gemeynte, een en de selve parochie. Den voorschreven soude sich waerlyker konnen schryven kleynen Heer van een deel van Stevord, want syne jurisdictie pleegde noch niet lang geleden anders niet te zyn als eene laege jurisdictie over de gronden horende in synen cheynshof*⁸.

Een heerlijkheid in het bisschoppelijk domein

In feite was Stevoort in zijn geheel één heerlijkheid, die zeker vanaf de vijftiende eeuw en mogelijk al eerder, tot het domein van de bisschoppen van Luik als graven van Loon behoorde. De bisschoppen vertrouwden de werkzaamheden in verband met het beheer en het bestuur van de heerlijkheden in hun domein aan twee verschillende instellingen toe: de *Rekenkamer* en de *Geheime Raad*. Het financieel beheer van hun domein, dat de *Bisschoppelijke Tafel* genoemd werd, was oorspronkelijk toevertrouwd aan plaatselijke ontvangers, die ondergeschikt waren aan een ontvanger-generaal. Vanaf het begin van de zestiende eeuw stonden deze ontvangers onder het gezag en het toezicht van de bisschoppelijke Rekenkamer⁹. Bestuurstaken die elders door een plaatselijke heer werden uitgevoerd, vormden in de bisschoppelijke heerlijkheden het activiteitenterrein van de *Geheime Raad*. Deze vergadering van raadgevers van de bisschop in bestuurszaken groeide in de loop van de eeuwen uit tot het centrale regeringsorgaan van het prinsbisdom Luik en stond de bisschop bij in de uitoefening van zijn bestuurlijke bevoegdheden als vorst en als plaatselijke heer in de heerlijkheden van zijn domein.

Er was in Stevoort één schepenbank, bevoegd voor de burgerlijke rechtspraak in geschillen over goederen in het hele grondgebied van het dorp of tussen inwoners van het hele dorp, en voor rechtspraak in strafzaken die haar door de plaatselijke drossaard werden voorgelegd. In strafzaken vonniste zij na bindend advies van de schepenbank van Vliermaal. In burgerlijke zaken kon er tegen haar vonnissen in

⁸RAH, *Handschrift van Willem Borghs*, blz. 75-76.

⁹G. HANSOTTE : *Les institutions politiques et judiciaires de la principauté de Liège aux temps modernes*. - Brussel, 1987, blz. 93-97.

beroep gegaan worden bij de schepenbank van Vliermaal en voorts bij de *Leenzaal van Kuringen*. Voorts verrichtten de schepenen zogenaamde volontaire rechtspraak: zij registreerden overeenkomsten tussen inwoners van hun ressort of overeenkomsten betreffende goederen in hun ressort. Akten die voor een andere instantie – een andere schepenbank, een laathof of een notaris bijvoorbeeld – verleden waren, konden op verzoek van partijen of andere belanghebbenden door de schepenbank geregistreerd worden.

De aanstelling van de schepenen was een bevoegdheid van de plaatselijke heer. Doordat Stevoort tot het domein van de *Bisschoppelijke Tafel* behoorde, werden de aanstellingsbrieven namens de bisschop verleend in de *Geheime Raad*. Wanneer de bisschopszetel vacant was, in de periodes tussen het overlijden van een bisschop en de installatie van zijn opvolger, werden zijn bestuurlijke taken, waaronder het aanstellen van schepenen, uitgeoefend door de deken en het kapittel van Sint-Lambertus in Luik.

De vervolging van verdachten van misdrijven in heel Stevoort was de bevoegdheid van de bisschoppelijke drossaard. Hij spoorde, wanneer hem een misdrijf ter ore kwam, de verdachten op en bracht ze voor de schepenbank met het verzoek hen te veroordelen. Vermits het dorp deel uitmaakte van het domein van de bisschop van Luik, was het één van de bisschoppelijke hoogdrossaards, met name de hoogdrossaard van het ambt Loon, die bevoegd was voor Stevoort. Deze functionarissen, die in de regel in de kringen van de hoge Loonse adel gerecruteerd werden, delegerden hun taak naar een luitenant-drossaard, die op zijn beurt beroep kon doen op een substituut-luitenant-drossaard.

De gerechtelijke bevoegdheid van de laathoven in Stevoort, zoals het laathof van Klein Stevoort, het laathof van Jeuk, het laathof van Mommegeers of het laathof van Schauburgh, was beperkt tot de administratie van de cijnsgoederen die ervan afhingen. Rechtsmacht over personen hadden deze laathoven, in tegenstelling tot de schepenbank van de heerlijkheid, niet.

Stevoort was niet de enige heerlijkheid in de omgeving die niet in handen was van een particuliere heer, maar tot het bisschoppelijk domein behoorde. Als we de aan Stevoort grenzende heerlijkheden overlopen, dan zien we dat Spalbeek, Kermt, Wideux (Sint-Lambrechts-Herk) en Kozen in handen waren van particuliere heren, terwijl Wijer, Kuringen en Alken tot het domein van de bisschop behoorden. Ook in de naburige steden Hasselt en Herk-de-Stad werden de heerlijke prerogatieven door de bisschop en zijn raden uitgeoefend.

De uitoefening van de heerlijke rechten bracht een aantal inkomsten voor de *Bisschoppelijke Tafel* op, waarbij vooral gedacht moet worden aan aanstellingstaksen voor gerechtsofficieren of schepenen¹⁰, aan de verpachting van de jacht en eventueel van de visserij en aan de opbrengst van boetes en inbeslagnames die uitgesproken werden in strafzaken. Bepaalde heerlijkheden waren dan weer zo klein dat de *heerlijke* inkomsten er weinig voorstelden. Dit gegeven, gecombineerd met het gegeven dat er altijd wel particulieren gevonden konden worden die bereid waren een riant som geld te betalen voor het voorrecht om zich *heer* van een bepaald dorp te mogen noemen, leidde tot de praktijk van de verpandingen van bisschoppelijke heerlijkheden.

De verpanding van een heerlijkheid hield in dat een particulier, in ruil voor de eenmalige terbeschikkingstelling van een afgesproken geldbedrag - eigenlijk een intrestloze lening met een onbepaalde looptijd - van de *Bisschoppelijke Tafel* het recht kreeg om in één van haar heerlijkheden de heerlijke rechten uit te oefenen, en de daaraan verbonden inkomsten voor eigen rekening te innen. De bisschoppelijke administratie hield zich het recht voor op elk gewenst ogenblik een einde te kunnen maken aan de verpanding door het terugbetalen van de pandsom aan de pandnemer of diens erfgenamen. De inkomsten die de *Bisschoppelijke Tafel* ter plaatse inde uit pachten voor landerijen of uit cijnzen die zij er bezat, werden expliciet buiten de verpanding gehouden. Zij bleven in het bezit van de *Bisschoppelijke Tafel*¹¹.

¹⁰Omtrent het midden van de achttiende eeuw bedroeg de taks die de nieuwe bisschoppelijke functionarissen in Stevoort bij hun aanstelling betaalden 5 gulden voor een schepen, 10 gulden voor de schout en 30 gulden voor de secretaris van de schepenbank. In verhouding tot de taks die in aangrenzende heerlijkheden betaald moest worden, waren dat bescheiden bedragen. In Alken betaalden een schepen, de schout en de schepenbanksecretaris respectievelijk 4, 25 en 200 gulden. In Kuringen, Herk-de-Stad en Hasselt was dat respectievelijk 4, 40 en 150 gulden, 5, 15 en 100 gulden en 100, 20 en 400 gulden. Zie L. LAHAYE : *Analyses des actes contenus dans les Registres du Scel des Grâces. Règnes de Joseph-Clément de Bavière et de Georges-Louis de Berghes (1702-1744)*. - Luik, 1921, blz. VII-XI ; C. BAMPES : *Prébendes, bénéfices, offices de taxe des droits du scel de grâces conférés anciennement par S.A. le prince-évêque de Liège, aux diverses localités de l'ancien pays de Looz*, in *L'Ancien Pays de Looz*, 1904, 7-8, blz. 9-11.

¹¹Een overzicht van de cijnzen die in Stevoort voor de *Bisschoppelijke Tafel* geïnd werden is te vinden in: Rijksarchief Luik, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 835-839.

De eerste pandheer van Stevoort: een schepen van het oppergerecht van Vliermaal (1619-?)

Eén van de grootste verpandingsoperaties van bisschoppelijke heerlijkheden vond plaats op 18 november 1619. Die dag werden tientallen heerlijkheden uit het domein van de *Bisschoppelijke Tafel* in naam van bisschop Ferdinand van Beieren¹² aan particuliere heren verpand. De heerlijkheid Stevoort was er daar één van¹³. Mattheus vanden Roije, schepen in de schepenbank of het *oppergerecht* van Vliermaal, pandde de heerlijkheid voor het bedrag van 500 rijksdaalders. Uit de verpandingsakte blijkt dat het bedrag betaald werd *en especes de rixdallers [et] pattacons bons et recepvables*¹⁴. Het valt overigens op dat alle pandbedragen van de op die dag verpande heerlijkheden in rijksdaalders werden uitgedrukt, en niet zoals gebruikelijk in guldens, stuivers en oortjes. Aangezien de rijksdaalder in rekeningen uit die periode in de regel een bedrag vertegenwoordigde van 4 gulden, kan het pandbedrag voor de heerlijkheid Stevoort berekend worden op 2000 gulden.

In veel gevallen bezaten de nieuwe pandheren voordat zij een heerlijkheid pandden, al aanzienlijke goederen in die heerlijkheden. Dat was ook hier het geval: Mattheus vanden Roije bezat immers al het leenhof en het laathof van Klein Stevoort met de bijhorende landerijen, die hij in leen hield van de *Leenzaal van Kuringen*¹⁵. Er is niet veel bekend over het verdere verloop van het pandheerschap van vanden Roije in Stevoort. Eén van de oorzaken daarvan is dat de bisschoppelijke administratie de heerlijkheid na de verpanding uit het oog verloor. Dat blijkt onder meer uit het feit dat, hoewel het pandhouders in principe verboden was hun pandheerlijkheid door te geven aan iemand anders dan hun erfgenamen, zonder dat door de *Rekenkamer* te laten goedkeuren en registreren, de heerlijkheid na

¹²Ferdinand van Beieren regeerde over het prinsbisdom Luik van 1612 tot 1650. Hoewel hij geen priester was, werd hij niet alleen bisschop van Luik, maar ook aartsbisschop van Keulen, bisschop van Munster, Hildesheim, Freising en Paderborn. Hij verbleef meestal elders dan in Luik. Hij speelde in de Dertigjarige Oorlog een grote rol aan de zijde van de keizer en de Rooms-katholieke vorsten.

¹³Andere bisschoppelijke heerlijkheden in het huidige Limburg die dezelfde dag verpand werden zijn Borlo, Buvingen, Engelmanshoven, Gelinden, Gingelom, Gotem, Groot-Gelmen, Hoeselt, Jeuk, Klein-Gelmen, Kwaadmechelen, Mal, Mettekoven, Millen, Muizen, Opheers, Opoeteren, Val en Velm. Zie s. BORMANS : *Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages*, in *Bulletin de L'Institut Archéologique Liégeois*, 1865, 7, blz. 48-52.

¹⁴RAH, *Verzameling oorkonden betreffende Stevoort*, nr. 12; RAL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 118, fol. 27r°.

De rijksdaalder is een zilveren munt, die vanaf 1566 door verschillende Duitse vorsten en steden geslagen werd. Vanaf 1583 werd hij ook in diverse provincies in de Republiek der Verenigde Nederlanden geslagen. De patagon is eveneens een zilveren munt. Zij werd vanaf 1612 in de Spaanse Nederlanden geslagen door de aartshertogen Albrecht en Isabella en later door Filips IV van Spanje.

¹⁵RAH, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 916.

verloop van enige jaren buiten het weten van de *Rekenkamer* om – of toch zonder dat het officieel in haar registers was geregistreerd – in het bezit gekomen was van graaf Hendrik van den Bergh.

De tweede pandheer van Stevoort: de graaf van Bergen-op-Zoom (?-1638)

Hendrik vanden Bergh (1573-1638) was niet de eerste de beste. Hij speelde, als één van de bevelhebbers in dienst van de Spaanse koning, een uiterst belangrijke rol in de militaire gebeurtenissen in de Nederlanden in zijn tijd. Hij was een zoon van Willem IV vanden Bergh en van Maria van Nassau, de oudste zus van Willem de Zwijger. Zijn vader, die oorspronkelijk de kant van de opstandelingen onder leiding van zijn zwager gekozen had, koos vanaf 1582 voor de koning van Spanje. Zelf begon Hendrik vanden Bergh zijn militaire loopbaan omstreeks 1595 in dienst van de Spaanse koning. In 1618 werd hij gouverneur van Gelderland en in 1625 werd hij Staatsraad. In die periode leidde hij met succes een aantal veldtochten tegen het leger van de Staten-Generaal van de Noordelijke Nederlanden. In 1628 verwierf hij het opperbevel over het Spaanse leger in de Nederlanden. In de jaren 1629-1630 ontstond er twijfel over zijn trouw aan de koning. Kort daarna werden hem zijn verantwoordelijkheden ontnomen en vanden Bergh nam daarop, na een verblijf in de stad Luik, de wijk naar de Noordelijke Nederlanden. In 1633 trad hij openlijk in dienst van de Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën. Nadat hij in 1634 door de Zuid-Nederlandse *Grote Raad voor de Nederlanden* wegens hoogverraad ter dood veroordeeld was, en zijn bezittingen in de Zuidelijke Nederlanden ten voordele van de Kroon aangeslagen waren, werd hem bij wijze van compensatie door de regering van de Verenigde Provinciën het markizaat van Bergen-op-Zoom aangeboden¹⁶.

Het was Jan Alenus (1593-1644)¹⁷, burger en in 1628-1629 burgemeester van Herk-de-Stad, schepen en secretaris van de schepenbank aldaar, en schepen en

¹⁶L.-P. GACHARD: *Henri, comte de Bergh*, in *Biographie Nationale*, II. - Brussel, 1868, kol. 189–205.

¹⁷Jan Alenus was onder meer schepen (aangesteld op 6 november 1626) en secretaris van de schepenbank van Herk-de-Stad, schepen en secretaris van de schepenbanken van Stevoort en van Berbroek, en meier en secretaris van het laathof van Gulick van de bisschop van Luik in Herk-de-Stad: RAH, *Archief van de schepenbank van Herk-de-Stad*, nr. 483, fol. 194r^o-v^o; nr. 485, fol. 212r^o. Op 25 juni 1628 werd hij samen met Wilbort Hermans voor een periode van één jaar tot burgemeester van Herk-de-Stad gekozen: RAH, *Stadsarchief van Herk-de-Stad*, nr. 7, fol. 46 v°. Samen met zijn ambtsgenoot liet hij een burgemeesterssteen maken, een herdenkingssteen waarop hun beider wapenschilden werden afgebeeld, en die nu – dankzij de tussenkomst van zijn verwant Willy Alenus uit Oostende - de buitengevel van het stadhuis van Herk-de-Stad siert. Jan Alenus zou later in zijn functie van secretaris van de schepenbank van Herk-de-Stad in conflict komen met de hoogdros-

secretaris van de schepenbank van Stevoort, die er de Luikse *Rekenkamer* uiteindelijk op wees dat de heerlijkheid in het bezit gekomen was van de graaf van Bergen-op-Zoom. Of Mattheus vanden Roije zelf of zijn erfgenamen de heerlijkheid aan de graaf doorverpand hadden, en onder welke omstandigheden dat gebeurd was, blijkt niet meer uit het archief van de Luikse *Rekenkamer*. Vast staat wel dat Alenus dat niet belangeloos meldde. Als secretaris van de plaatselijke schepenbank in Stevoort was hij één van de centrale functionarissen in de heerlijkheid en wist hij ongetwijfeld goed wat het bezit van de heerlijkheid jaarlijks kon opbrengen. Bovendien kon het pandheerschap van een heerlijkheid als Stevoort hem heel wat allure bezorgen, en het kon een opstap zijn voor verdere sociale promotie voor hem en voor zijn familie. Alenus bezorgde de *Rekenkamer* niet alleen het onrustwekkend nieuws over het feit dat de heerlijkheid buiten haar weten om doorverpand was, maar hij schoot in één moeite ook het geld voor dat nodig was om de verpanding weer ongedaan te maken.

Aangezien men in 1638 in de Luikse *Rekenkamer* – althans officieel – over de graaf vanden Bergh niet veel meer wist dan dat hij in het buitenland, dus buiten het prinsdom Luik, verbleef, moest men zijn toevlucht nemen tot een speciale procedure om hem te laten weten dat hij zijn pandgeld weer moest komen ophalen. Vanaf 14 mei 1638 werden, zoals in zo'n geval gebruikelijk was, in de heerlijkheid in kwestie, in de stad Luik en op bepaalde andere niet met naam genoemde plaatsen *ad valvas* affiches aangeplakt met het bericht dat de graaf opgeroepen werd zijn pandgeld in Luik in de lokalen van de *Rekenkamer* weer te komen ophalen.

De derde pandheer van Stevoort: de secretaris van de plaatselijke schepenbank (1638-1639)

Aangezien de graaf in Luik niet kwam opdagen en hij evenmin een vertegenwoordiger stuurde, werd het door Alenus aangebrachte pandbedrag door de *Rekenkamer* in consignatie genomen en werd de bisschop weer in het bezit gesteld van de heerlijkheid. Die verpandde haar daarop op 18 juni 1638 aan Alenus. Deze

saard van Loon. Deze klaagde hem aan bij de rechtbank van de Officiaal omdat hij het geheim van de schepenbank niet zou gerespecteerd hebben. Op 27 mei 1644 werd hij daarvoor door de Officiaal ongeschikt verklaard om nog langer als schepen en als secretaris van de schepenbank te zetelen. Nog voor het vonnis officieel bij de griffie van de schepenbank betekend werd, overleed Jan Alenus op 20 augustus 1644. 's Anderendaags, op 21 augustus, werd hij begraven. Het vonnis van de Officiaal werd op 19 mei 1645, samen met de veroordeling van zijn weduwe tot het betalen van een boete van 100 gulden, bij de schepenbank van Herk-de-Stad betekend en in het gichtregister ingeschreven: RAH, *Verzameling parochieregisters*, nr. 357; *Archief van de schepenbank van Herk-de-Stad*, nr. 485, fol. 184r^o-v^o.

keer werden de voorwaarden voor de verpanding een stuk strenger geformuleerd dan in 1619.

In de eerste plaats werd de termijn van de verpanding vastgesteld op 20 jaar. Het bedrag van de pandsom bedroeg 500 patagons, de som die Alenus de bisschop ter beschikking had gesteld om de vorige verpanding ongedaan te maken. Voor de patagon werd evenals voor de rijksdaalder, in rekeningen in de regel een waarde van 4 gulden gehanteerd.

De verpande heerlijke rechten werden duidelijk omschreven: zij bleven beperkt tot het recht om verdachten van misdrijven te vervolgen, het recht om nieuwe functionarissen aan te stellen wanneer er ambten vacant zouden worden, en het recht op de jacht in Stevoort. Het recht om verdachten van misdrijven te vervolgen en ze voor de schepenbank te brengen, was het kenmerkende recht van alle heren in hun heerlijkheid. Zonder dit recht is er geen sprake van een *heerlijkheid*. De heer kon dit zelf doen, of een drossaard aanstellen die dat in zijn naam zou doen. De verpanding van een bisschoppelijke heerlijkheid maakte dus een einde aan de gerechtelijke bevoegdheid van de bisschoppelijke hoogdrossaard en zijn luitenant in die heerlijkheid. Met de functionarissen die de pandheer mocht aanstellen werden alle heerlijke ambtsdragers bedoeld: de schout, die als voorzitter van de schepenbank optrad en die verdachten in kleine strafzaken vervolgde, de schepenen, die de eigenlijke rechters waren, de gerechtsbode, die als bode voor de schepenen werkte, en die in sommige heerlijkheden ook als veldwachter optrad, en eventueel een jachtwachter en andere functionarissen in dienst van de heer. De schepenen onderscheidden zich van alle andere gezagsdragers door het feit dat zij niet uit hun ambt ontzet konden worden. De aanstelling tot schepen gold voor het leven, terwijl de andere heerlijke functionarissen door de heer naar believen weer uit hun ambt ontzet konden worden.

Als pandheer zou Alenus de boetes die de schepenbank zou opleggen voor jachtmisdrijven voor zich mogen houden. Van al de andere boetes die zouden opgelegd worden in zaken waar hij of een door hem aan te stellen officier als vervolger optrad, zou hij twee derde moeten doorstorten aan de *Rekenkamer*. Anderzijds zou hij de kosten voor de uitvoering van de vonnissen in die zaken alleen moeten betalen. Bovendien zouden hij of zijn erfgenamen, na verloop van de verpandingperiode van 20 jaar, niet de volledige pandsom van 500 patagons, maar nog slechts 300 patagons terugkrijgen. Mocht de *Rekenkamer* eerder een einde willen maken aan de verpanding, dan kon dat mits hem het volledige pandbedrag te restitueren. Tot slot werd Alenus gewezen op zijn plicht om te waken over het in standhouden van de heerlijke rechten die hem werden toevertrouwd. Als een ge-

trouwe huisvader moest hij er op toezien dat er gedurende zijn pandheerschap geen afbreuk gedaan werd aan de rechten van de bisschop in Stevoort. Voor Jan Alenus was het verkrijgen van de pandheerschappij in Stevoort wellicht één van de hoogtepunten in zijn leven. Al gauw zou echter blijken dat hij zijn hand overspeeld had.

De pandvrouwe van Stevoort: een prinses von Hohenzollern (1639-1671)

Ongeveer een half jaar nadat Alenus in het bezit gesteld was van de pandheerlijkheid, ontving de bisschop een suppliek vanwege een adellijke dame die zich voorstelde als Maria Elizabeth (°1613 - +1671), prinses von Hohenzollern, met het verzoek haar in het bezit te stellen van de pandheerlijkheid Stevoort. Maria Elizabeth was de dochter en erfgename van Hendrik vanden Bergh, graaf van Bergen-op-Zoom, en diens eerste echtgenote Margaretha van Wittem. Haar echtgenoot, Eitel Friedrich von Hohenzollern-Hechingen (°1601 - +1661), was de oudste zoon van Johan Georg von Hohenzollern-Hechingen (°1577 - +1623), wijlen de voorzitter van de *Rijkshofraad*¹⁸ en van Francisca von Salm¹⁹.

Tegen een verzoekschrift van een dame die relaties onderhield met vertegenwoordigers van de hoogste adel in het keizerrijk, konden de belangen van de oud-burgemeester van Herk-de-Stad niet opwegen. Op 13 januari 1639 besliste de bisschop dan ook de prinses von Hohenzollern in het vredig genot van haar heerlijke rechten in Stevoort te continueren. Van enige restrictie inzake de bevoegdheid van de pandvrouwe of inzake de verdeling van de financiële opbrengst van het pandheerschap, zoals in de akte van verpanding voor Alenus, was in de akte voor de prinses geen sprake meer. De enige beperking was dat de verpanding slechts gold voor de duur van het leven van de prinses. Na haar dood zou de heerlijkheid onherroepelijk weer bij het domein van de *Bisschoppelijke Tafel* gevoegd worden.

Van enige consideratie voor de man die dan toch de rechten van de *Rekenkamer* op haar heerlijkheid gevrijwaard had, was evenmin sprake. De bisschop gaf immers niet aan zijn *Rekenkamer* de opdracht aan Alenus zijn 500 patagons terug te betalen, maar hij droeg dat op aan de prinses. Wanneer Alenus dat geld heeft teruggezien, vertellen de archieven van de *Rekenkamer* niet.

¹⁸De *Rijkshofraad* in Wenen was samen met het *Rijkskamergerecht* de hoogste gerechtelijke instantie in het Duitse keizerrijk.

¹⁹*Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Band I.* - Marburg, 1980, Tafel 148; J.G.M. SANDERS (red.): *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572-1795. Een institutionele handleiding.* - 's-Hertogenbosch, 1996, blz. 253.

Maria Elizabeth vanden Bergh–von Hohenzollern overleed op 29 november 1671. Aangezien haar enige dochter, Maria Francisca von Hohenzollern-Hechingen (°1642 - +1698), die in 1662 huwde met Frederik Maurice de la Tour d’Auvergne²⁰ krachtens de akte van verpanding aan haar moeder Stevoort niet kon erven, ging de heerlijkheid daarna wellicht weer deel uitmaken van het bisschoppelijk domein.

Op die manier kwam een einde aan een periode van 52 jaar, die had geduurd van 18 november 1619 tot 29 november 1671, waarin Stevoort onder het heerlijk gezag van particuliere heren gestaan had. Op korte termijn leidde dat niet tot grote veranderingen in het bestuurlijk en gerechtelijk kader van de heerlijkheid. De burgemeesters werden immers als altijd jaarlijks door de dorpsbewoners gekozen. De schepenen bleven levenslang in functie; het zou dus nog duren tot het eerste overlijden in hun rangen voordat er weer schepenen namens de bisschop benoemd zouden worden. Enkel op het vlak van de hoogste gerechtsofficier, die verdachten van allerlei misdrijven moest vervolgen, veranderde de toestand op korte termijn: zodra de heerlijkheid weer in het bezit was van de *Bisschoppelijke Tafel* herwonnen de bisschoppelijke hoogdrossaard van het ambt Loon en zijn luitenant-drossaard hun gerechtelijke bevoegdheden in Stevoort.

Vervolgens zou het duren tot op 14 januari 1744 voordat de heerlijkheid opnieuw verpand werd. Toen mocht kanunnik Jan Herman de Stockhem van het Sint-Lambertuskapittel zich in ruil voor een pandsom van 2000 gulden heer van Stevoort noemen. In de verpandingbrief die hem ter hand gesteld werd, kreeg hij de opdracht mee de *Rekenkamer* binnen de drie maanden een *abornement des jurisdictions fait à l’intervention des justices respectives* te bezorgen²¹. Dat had alles te maken met de pogingen van de Libotton om aan zijn laathof een grotere rechtsmacht toe te kennen dan het feitelijk had, en het wijst er op dat er zelfs binnen de bisschoppelijke administratie in Luik in die periode onzekerheid bestond over de begrenzing van de heerlijkheid, en over de bevoegdheidsafbakening tussen de schepenbank van Stevoort en andere *jurisdictions*, waarmee wellicht onder meer het hof van Klein Stevoort bedoeld werd. Het is dus niet verwonderlijk dat ook verschillende auteurs die zich later aan de geschiedenis van Stevoort wijdde, misleid werden.

²⁰ *Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Band I.* - Marburg, 1980, Tafel 148.

²¹ RAL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 120, fol. 21v^o-22r^o; S. BORMANS : *Chambre des finances des princes-évêques de Liège. Table des octrois et rendages*, in *Bulletin de L’Institut Archéologique Liégeois*, 1865, 7, blz. 52.

Bijlagen: de verpandingsakten van 1619, 1638 en 1639

Tekstuitgave: RAH, *Verzameling oorkonden betreffende Stevoort*, nr. 12: akte van verpanding van de heerlijkheid Stevoort aan Mattheus vanden Roije, 18 november 1619.

Ferdinand par la grace de Dieu Archevesque de Collongne, Archicancelier du St Empire Romain par l'Italie et Prince Electeur Evesque de Liege, Paderborn et Munster, Administrateur de Hildesheim, Berchtesgaden et Stavelot, Conte Palatin du Rhin, Duc des Deux Bavières, Weestphale, Engeren et Boulhon, Marcquis de Franchimont, Conte de Looz, Longne, Horne etc. Comme pour quelque urgente necessitié concernant le bien publique, dont la conservation de nostre etat en depend, il nousaiet fallu faire notable somme d'argent, nauants trouve moyen plus prompte, et a la main que dengager quelques terres et jurisdictions daucunes noz terres et seigneuries et ayants ... sur ... et consentement de noz venerables treschers et bien aymez les doyen et chapitre de notre cathedraele Eglise de Liege, avons engage et rendu, comme par ceste engageons et rendons a notre cher et aymé Mathieu Vandenroye la tere et seigneurie de Stevort, ainsi qu'elle se contient entre ses scituations et joindans avec la jurisdiction haulte moyenne et basse, drois seigneuriaux appendice et dependances pour en joijr et proffiter en vassal, voir la superiorité, bien, cens, rentes, revenus fonciers, et autres que tiennentou cidevant ont tenu poste et note continuelle aux comptes subalternes ou generaux qu'avons audit lieu comme aussy l'ordinaire concours et resort jurisdictionele a nous reservee, et ce au moyen de la somme de cin-cque cents rixdallers reelement comptez en notre chambre des comptes a notre contentement en espece de rixdallers pattacons bons et recepvables, pour ... laditte seigneurie a filtre dengageure jusques a ce que nous, noz successeurs evesques de Liege ou nostre chapittre ayons rembourse lesdis deniers, ce que faire porons a tousiours, et quant bon nous semblerat sans quil puisse se servir d'aucun droit de retention pour quelque pretention ou chose que ce soit, ny mesme aucune partie de vivier, bois ou comunaulté quil pouroit avoir obtenu de ses subietz pendant laditte engageure, demorant neantmoins ledit ... gaigier oblige de deffendre, maintenir et garder les droits, jurisdiction et haulteur en bon pere de famille, et survenant entretemps avant le retraicte quelque mal entendu ou difficulté a raison de la ditte engageure, et ce qu'en depend, voulons qu'elles soient traites et decides en notre chambre des comptes a lexclusion de toutte autre judicature. Ordonnons et commandons partant a tous et ung chacun noz haults officiers, justiciers et subiects de quele qualite ilz soient de le tenir, reputer et recognoistre pour leur seigneur et vassal notre, luy portant et faisant les homaiges, serment de fidelité et de subiection ordinaire et accoustumé, car tel est nostre serieuse volonte. En foy dequoy avons ceste signe de noz mains, et fait munir de nostre schel de grace, lan de nostre seigneur mil sixcents et dixnueff, du mois de novembre le dixhuyttieme jour.

[onder de plica :] Ferdinand.

[op de plica :] Par commandement expres de messeigneurs les ... et deputez du chapitre de Liege pour l'affaire prescrite specialement authories, G. Doupey notaire.

Zegels van de bisschop en van het kapittel: uithangende zegels tussen papier.

Tekstuitgave: RAL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 118, fol. 27r^o-v^o: akte van verpanding van de heerlijkheid Stevoort aan Jan Alenus, 8 juni 1638.

Engaigeure de laditte seigneurie a Jean Alenus eschevin et secretaire de Steyvort.

Ferdinand etc. A tous ceux qui ces presentes verront ou lire orront, salut. Scavoir faisons que comme nous aurions en lan 1619 le 18 de novembre engaigé notre terre et seigneurie de Stevort hault et moienne jurisdiction dicelle a feu Matthieu vanden Roye, eschevin de notre haulte court de Vliermael, lequel du depuis devoit avoir arriere cede a feu le comte Henrij de Berghe, et que pour la retirer hors de ses mains, nous avons dez au 14 du mois de maij dernier intente par billetz affichez ad valvas pour son expatriation tant en ceste notre cité quen notredit village et lieu de Stevort et lieux accoustumez action de retraicte luy aseignant heure et iour pour recevoir en notre chambre des comptes le cinquecents patacons qu'il debvroit avoir comte et numere pour ladite engaigeure ou bien les voir consigner et a ce moyen ravoir vesture et personne de la parte dudit seigneur comte nstant comparu notreditte chambre au moyen de la consignation nous a rendu la vesture. Car comme lesdites deniers sont estez procedez de notre cher et ayme Jean Alenus eschevin et secretaire de notre justice audit lieu lequel les at avance soub l'esperoir que le laisserons iouir de la chasse avec toutes droitures appartenantes a icelle, et quen notre nom il exerceroit ... la justice criminelle, avons par ... advis et deliberation des venerables noz treschers et feaux le president et conseillers de la chambre de comptes, traicte et convenu avec ledit Alenus qu'il iouira pendant le terme et espaces de vingt ans secutives de notredittes terres et seigneurie de Stevort ainsi quelle se contient entre les ioindans avec le pouvoir de conferer les offices dudit lieu a tel personne quil iugerat idoine et capable et le profit de la guarenne et de la chasse dependantes de notreditte terre et seigneuries, comme aussij les amendes et compositions des crimes et forfaitures si pourront commetre pendant ledit terme a lendroit desdittes chasses guarenes, voir quil nous rendra les deux terres de toutes autres amendes et compositions criminelles avec pertinent compte et rapport desdits delicts mesus de trois mois a autre et seront a son charge tous fraix et despens de execution et ce quen depend. Bien entendu qu'au lieu de cinquecents patagons par luy avance apres ledit terme de vingt ans escoule nous et noz successeurs ne seront oblige qua luy rendre trois cent patagons semblables sans que pour aucune pretention que ce soit luy ne ses hoirs et aijants causes se puissent servir daucun droit de retention ni mesme sur aucune partie de ... et aij semences quil pouroient avoir obtenu pendant ledit terme de vingt ans des subiects de notre ditte terre et seigneurie et en cas que nous ou notre chambre de comptes voudrions rembourser audit Alenus ses deniers avant ledit terme de vingt ans expirez, luy deverons rendre lesdits cinquecents patagons entiers, demeurant neantmoins ledit Alenus sesdits hoirs et aijant causes obligez de deffendre, maintenir et garder les drois de jurisdiction et haulteur de nosdittes seigneuries en bon pere de famille. Ordonnons et commandons partant a tous et un chascun noz haults autres nos officiers, justiciers et subiectz de quelle qualitez ils soient de tenir, reputer et respecter ledit Alenus pendant ledit terme pour seigneur gaigier de nosdittes terres et seigneuries de Stevort, luy portant et faisant les homaiges et serments de fidelite et de jubeiction ordinaire et accoustumee, car ainsi nous plait et notre serieuse volonte. En signe de quoij

avons fait munir noz presentes de notre scel de grace, lan de notre Seigneur Jesu Christ milsixcent et trente huijets du mois de juing le huitieme jours.

Tekstuitgave: RAL, *Archief van de Rekenkamer*, nr. 118, fol. 27v^o-28v^o: akte van verpanding van de heerlijkheid Stevoort aan Maria Elizabeth vanden Bergh, 13 januari 1639.

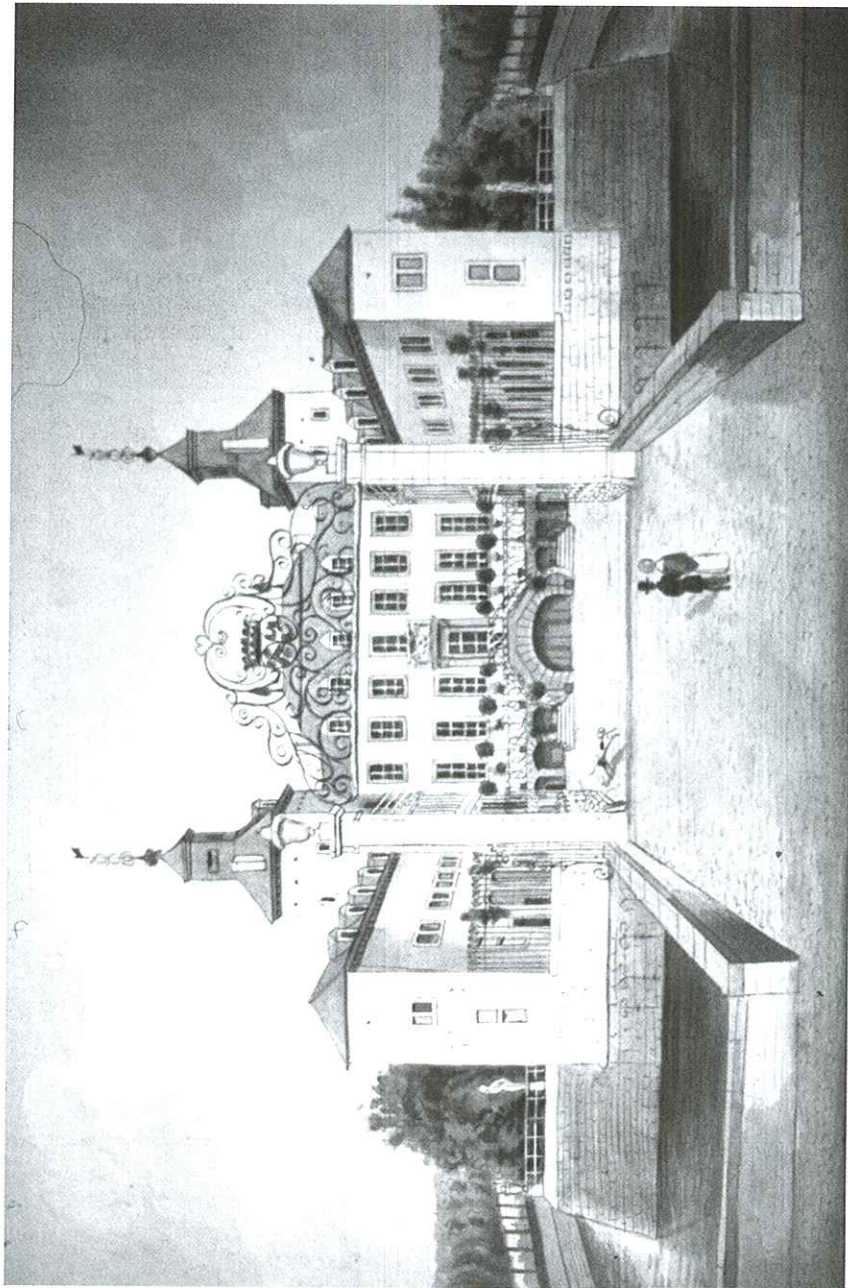
Engaigeure de la dite seigneurie a la princesse de Hoogenzolleren.

Ferdinand par la grace de Dieu esleu et confirmé archevesque de Cologne, a tous ceux qui ces presentes verront ou lire orront, salut. Scavoir faisons qu'avons receu l'humble supplication de madame princesse de Hoogenzolleren, marquise de Bergh, contenante que passé quatre ans et davantage avant la morte du fu comte Henrij de Bergh, son pere, elle auroit este en possession et iouissance paisible a tiltre dengaigeure des seigneuries de Steyvort et Berbrouck a nostre gre et contement de noz subiects et que neantmoins elle entenderoit que certain Alenus, resident de Herck, pretenderoit d'avoir refurni a nostre Chambre des Comptes les deniers d'engaigeure et qu'au moien de ce il se vanteroit destre surrogue esdites seigneuries sans qu'elle (bien qu'elle fut plusieurs annees avant la mort du fu comte de Bergh son pere en possession et iouissance dicelles) ait este intimee ou sommee sur ce subiect, nous supliant pour le desir qu'elle at en qualite de vassal de nous rendre tous debvoirs et services possibles, de la vouloir continuer toute sa vie en la iouissance et possession desdites seigneuries, declarante moyennant ce d'estre preste de renoncer comme de fait elle renoncoit dez maintenant pour apres son trespas aux deniers de l'engageure primitive, est il que le prevus considere et apres avoir accepté, ccomme nous acceptons a nostre profit et de nostre table episcopale la dite renonciation, et a sa demande luy avons accorde comme par les presentes luy accordons la continuation demandee en la iouissance et possession de la dite seigneurie de Steyvort sa vie durante tant seulement pour apres son deces retourner libre a nous et nostre table episcopale, a charge de rembourser audit Alenus ou celuy qui le representera les fraix par luy legitimement exposez au dire de nostre chambre des comptes apres qu'iceux y seront avancez et liquidez, lequel remboursement se debvera faire aux heritiers de la dite dame. Ordonnons et commandons partant a tous et un chascun noz haut et autres noz officiers, justiciers et subiects de quele qualite ils soient de tenir, respecter et reputer ladite princesse pour dame gaiguere de nosdites terres et seigneurie de Steyvort, luy portant et faisant les hommages et serment de fidelite et de subiection ordinaire et accoustumé, car ainsy nous plaist il, et est nostre serieuse volonte. En signe de quoy avons commande munir noz presentes de nostre scel des graces lan de nostre Seigneur Jesuchrist 1639 du mois de janvier le 13e jour.

Signe Ferdinand. Vidimé Blocquerye Vt et signé sur le plic par commandement expres de S.A. Serenissime Henr. de Borne.

De verpandingsbrief van de heerlijkheid Stevoort voor Jan Alenus, 8 juni 1638

Het kasteel van Borgharen [Philippe van Gulpen]